Védhető-e a környezet közgazdasági alapon?

KEREKES SÁNDOR
tanszék vezető, egyetemi tanár
Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem
Környezettudományi Intézet

A környezetvédelemben óriási várakozás övezte a közgazdasági eszközök alkalmazását a környezeti szabályozásban. A közgazdasági eszközökkel kétségkívül elérhetőek bizonyos eredmények a környezet minőségének a javításában, de az alapvető problémát a neoklasszikus elmélet megkerüli. A félreértések abból a téves feltételezésből származnak, hogy az erőforrások hatékony elosztása esetén nem keletkeznének környezeti problémák. Ez nyilvánvaló tévedés, és ennek következtében a környezeti szabályozásban alkalmazott közgazdasági eszközök is csak a piac kudarcát enyhítik, de a tágan értelmezett környezeti probléma megoldására nem alkalmasak. A tanulmány a neoklasszikus elméletet járja körül annak érdekében, hogy bemutassa, a gazdasági eszközök nem elégségesek a környezeti válság megoldásához.

A tanulmány második részében a szerző az állami szerepvállalásnak és a vezetői attitűdnek a fontosságával foglalkozik a környezeti problémák megoldásában. A szerző rámutat arra az átmeneti országoknál jelentkező, a társadalom környezettudatosságát hátráltató fejlődési sajátosságra, miszerint a gazdasági növekedés gyorsulása várhatóan egy környezeti szempontból hatékonyabb technológiai eszköztárral következhet be, mint ami a Nyugat fejlődését 30 évvel ezelőtt jellemezte. Ez egyúttal azt a hamis képzetet erősítheti, hogy a környezettel nincs is baj, a piac megoldja ezt a problémát is, és a nyugati fogyasztási modell követhető.

Közjavak és externáliák a neoklasszikus elméletben

A közgazdászok a környezeti problémát a közjavak, illetve az externáliák létével magyarázzák. Ennek megfelelően a probléma megoldását a közjavak magántulajdonba adásában vagy a használati jogok szabatos meghatározásában, illetve az externáliák internalizálásában látják. A jól ismert példa a közlegelők tragédiája , amit G. Hardin (*The Tragedy of Commons. Science 1968*) nagyon érzékletesen leírt. Hardin tanulmánya bemutatja, hogy az egyénnek a jólét-maximalizáló tevékenysége hogyan ütközik össze a közösségnek, illetve magának az egyénnek a hosszabb távú érdekeivel. A közlegelő tragédiája szerint a „potyautasság" az egyén szempontjából mindig célravezetőnek látszik, végül a legelőn túl sok lesz a szarvasmarha, és nem lesz képes a legelő eltartani azokat. Ha magántulajdonba adjuk a közlegelőt, vagy szabályozzuk a használatát, ahogy hajdanában a faluközösségek tették, akkor a közlegelő megmenekül, mert a közösség által elfogadott szabályok gondoskodnak róla, hogy a közlegelőt ne lehessen túlhasználni.

A környezeti gondok forrása nem a piac kudarca, hanem a gazdaság mérete

Nézzük, igaz-e a közlegelő-analógia Földi bioszférát illetően. Annyiban igen, hogy létezik eltartóképessége, és méretei korlátosak. Köztulajdonban tartva, fennáll tehát a probléma, hogy túlhasználjuk.

Hardin példájánál, ha magántulajdonba adtuk a legelőt, akkor az erőforrásokat hatékonyabban lehetett elosztani, vagyis ott annyi volt a feladat, hogy hogyan lehet maximálni a legelőről lehozható biomassza tömeget. Az egész Földet illetően egy sokkal bonyolultabb kérdésről van szó, mégpedig egy olyan makroökonómiai problémáról, hogy mekkora lehet a Földön létrejövő gazdaság mérete. A közlegelő metaforánál maradva, ahhoz, hogy a Föld megfelelő életfeltételeket biztosítson az élőlényeknek, vagy korlátoznunk kellene, hogy hány ember élhet a Földön, vagy korlátozni kellene, hogy egy ember mennyit fogyaszthat. Esetleg mindkettőre szükség lehet, a földi életre vonatkozó különböző prognózisokat figyelembe véve.

A gazdaság „megengedhető" méretét alapvetően meghatározza a Föld eltartóképessége. Ezt a tényt a közgazdászok zöme általában figyelmen kívül hagyja, még pontosabban nem is foglalkozik ezzel a problémával, hiszen a termelési tényezők között tökéletes helyettesíthetőséget feltételeznek, a természeti erőforrásokat pedig korlátlanul rendelkezésre állónak tartják. Ha meggondoljuk, hogy 100-200 évvel ezelőtti elméletről van szó, amikor még kevesebb mint egymilliárd ember élt a Földön, alig vethetjük a szemükre, hogy nem foglalkoztak a gazdaság méreteivel, de még azon is alig csodálkozhatunk, hogy Malthus-t megmosolyogták, amikor a várható élelmiszerhiányról beszélt. A közjavakról szóló közgazdasági elmélet tehát csak részben magyarázata a környezeti válságnak, így a kínált közgazdasági megoldás is csak enyhíti a gondokat, de meg nem oldja azokat.

A másik gyakori tévedés, hogy sokan az externáliák miatti piaci kudarcra szűkítik le a környezeti problémát. Még a környezetgazdászok közül is sokan arról értekeznek, hogy a környezeti probléma gyökere, hogy a piac hibásan működik, mert nem veszik figyelembe a költségelszámolásokban az előállított káros környezeti hatásokat. Ha ezeket internalizálnánk, pl. egy környezeti adó segítségével, akkor megoldódna a probléma. Világosan látszik, hogy ez sem igaz, hisz az internalizálással csak a piacnak a működését tesszük jobbá, vagyis megoldjuk azt a problémát, hogy hatékonyabban működjön a gazdaság. A neoklasszikus el-

mélet, amelyet Pigou (*Economics of welfare 1920*) dolgozott ki, nem a környezeti probléma megoldásával foglalkozott, hanem a piac kudarcának, a gazdaság működési hibájának a korrigálásával. Pigou számára sem volt probléma, hogy mekkora lehet a gazdaság mérete. Attól, hogy nem használhatnák ingyen a környezet szennyezést semlegesítő kapacitását, hanem fizetnének érte, még előfordulhatna, hogy túl sok szennyezés kerülne ki a környezetbe a technológiák nem kívánt mellékhatásaként.

Az önkorlátozás etikai alapon mint lehetséges megoldás

A fenti gondolatmenetből az következik, hogy sem a közjavak magánosítása, sem az externáliák internalizálása nem jelent megoldást a környezeti válságra. A megoldás a Föld végessége miatt csak valamiféle méretkorlátozás lehet, a gazdaságot a Föld eltartóképességének határain belül kell tartanunk. Ez túlmutat a mikroökonómiai gondolkodás határain, kifejezetten etikai kérdésekbe ütközünk. Azt kellene elérnünk, hogy az egyes emberek által igénybe vehető javak mennyiségét korlátozni lehessen, szerencsés esetben valamilyen belátáson alapuló önkorlátozás segítségével. Ahhoz, hogy megoldjuk a problémát, vizsgálnunk kellene, hogy mi tekinthető erkölcsileg elfogadható fogyasztásnak, hogy a Föld javaiból miből és mennyit fogyaszthatnak el a mai generációk, mennyire kell tekintettel lennünk arra, hogy esetleg másoknak, új generációknak, az élőlények más fajainak is szükségük volna az általunk elfogyasztani kívánt javakra. Ez a kérdésfelvetés alapvetően ellentmond a gazdaság jelenlegi működési elveinek, amelyek a növekedésre és a növekedés korlátlanságába vetett hitre épülnek. Nem kevesebbről van szó, minthogy a növekedésen alapuló, a termelési tényezők korlátlan helyettesíthetőségére alapozott gazdaság fenntarthatósága és a környezet fenntarthatósága ellentmondásba került.

A gazdaság vagy a fogyasztás méreteit az emberiség lélekszámán, az ökoszisztémák bonyolultságán kívül az is meghatározza, hogy egy-egy egyén mennyit, mit és milyen módon fogyaszt. A gazdaság szereplői közül részben minden egyes embernek mint fogyasztónak, részben a menedzsereknek a döntései meghatározóak abban a kérdésben, hogy a gazdaság környezeti értelemben mennyire lesz fenntartható, vagyis mennyire képesek a rövid távú gazdasági érdekeket helyenként alárendelni a társadalom fennmaradása hosszú távú érdekeinek. Amikor a fogyasztó egy tartósabb fogyasztási cikket vásárol, és nem követi esetleg a divat nagyon gyors változásait, hanem a hasznosságra és a jólétének nem csak anyagi javakban való maximalizálására törekszik, akkor gyakorlatilag a fenntartható fejlődés érdekében cselekszik. Hasonlóképpen, ha a vállalat vezetésével megbízott menedzser nem egyszerűen a rövid távú érdekeket, a részvényesek osztalékának a maximálását tűzi ki célul, hanem célul tűzi azt is, hogy a társadalom hosszú távon elégedett legyen a vállalkozás tevékenységével, szintén javulnak a fenntarthatóság esélyei. A vállalatvezető magatartása nagymértékben múlik azon, hogy milyen a társadalom erkölcsi állapota, és milyen a menedzsernek a környezeti attitűdje, mennyire világosan érti az üzleti világ felelősségét a Föld eltartóképességének hosszú távú fenntartásáért, vagy milyen mértékben rendeli alá ezt a saját rövid távú érdekeinek. Rövid távon egyértelműen ellentmondó érdekekről van szó, és miután a gazdasági döntések általában rövid távú döntések (egy menedzsernek legfeljebb 1 évre van szabad keze, mert a legközelebbi közgyűlés esetleg felmentheti), alapvető jelentőségű az, hogy a társadalom intézményrendszere és a társadalomban uralkodó környezeti meggyőződés, attitűd milyen mértékben segíti át a menedzsert ezeken a konfliktusokon.

Az önkorlátozó társadalom esélyei, kedvező és kedvezőtlen jelek nyugaton

Az Európai Unióban az utóbbi években átrendeződtek a környezeti problémákkal szembeni társadalmi várakozások, amit világosan mutat, hogy az EU polgárai egy 1999-es felmérés szerint a környezeti ártalmakat csak kb. 45-46%-ban tekintették aggodalomra okot adóknak. Ebben a felmérésben az 5 legfontosabb probléma közé nem került be a környezeti gond, miközben a 80-as évek végén a környezeti problémák voltak a legsúlyosabbnak ítélt problémák. 1990-ben az Eurobarométer felmérésben még 80% körül volt azoknak az aránya, akik a környezeti problémákat tartották a legfontosabbnak. A '99-es felmérésben már a bűnözés miatti aggodalom volt az első helyen 79%-kal, amit az egészségügyi problémák 66%-kal, a foglalkoztatás hiányára, tehát a munkanélküliségre 64,9%-ban, a szegénységre és a szociális elmaradásra, a társadalmon való kívül rekedésre 56,2% és a kábítószer 48,3%-kal követ. Mindezek fontosabbak az EU polgárai számára, mint a környezeti problémák, és ezután már csak olyan kevéssé kézzelfogható problémák következnek, mint az emberi jogok megsértése, a globális gazdasági problémák vagy szintén környezeti szempontból is izgató téma a genetikailag módosított szervezetekkel kapcsolatos kérdések. Meglepően a rangsorban utolsó helyre kerültek a harmadik világ problémái. A '99-es tanulmányból világosan látszik, hogy az EU polgárainak az értékrendje jelentősen átrendeződött, és sajnálatos módon a direkt vagy indirekt környezeti gondok jelentősen háttérbe szorultak. Általában a fejlődés és a környezetvédelem szempontjából izgalmas attitűd elemek, amelyek együtt változnak a környezeti attitűddel, mint például a szegények vagy általában a más élőlények iránt érzett szolidaritás, egyértelműen háttérbe szorultak az

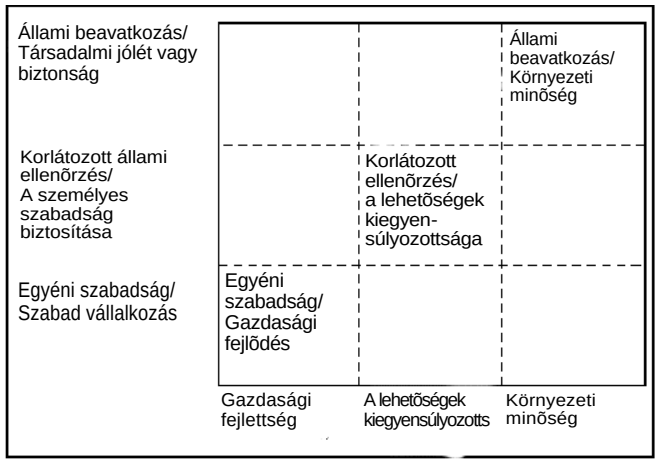
EU polgárai értékrendjében.

Mindezek fényében érthető talán, hogy az alternatív gondolkodók egy jelentős része új paradigmarendszer mentén véli csak megoldhatónak a környezeti problémákat. Még nem létezik kiforrott elmélet, de már léteznek gyakorlati kísérletek kis közösségekben. Ezek a kis közösségek általában egy olyan gazdaság létrehozására törekszenek, amelyben az emberek szolgáltatásokat és termékeket állítanak elő és cserélnek a pénz közvetítése nélkül. A pénzhasználat a valós gazdasággal való érintkezésükre korlátozódik, egymás közti cserekapcsolataikban gyakorlatilag a pénz nem vesz részt. Ennek a közösségi filozófiának a lényege, hogy a reálkamatot jövedelmező pénz, amely a gazdasági növekedési kényszer egyik legfontosabb serkentője, kiküszöbölésével elérhető egy olyan gazdaság, amelyben megvalósul a teljes foglalkoztatás, és lehetőség nyílik arra, hogy a teljes foglalkoztatottság mellett egy lényegesen takarékosabb és egyszerűbb, nem az anyagi javak, a pénz által diktált életmódot lehessen megvalósítani.

Ez a modell a környezetvédők szempontjából különleges jelentőségű, ha a kölcsönös cserekapcsolatok mindig kisrégiókra korlátozódnak, ami az úgynevezett bioregionális gazdasági modellnek is alapegysége. A környezetvédők szerint a globalizáció által gerjesztett nagy távolságra való szállítás, a komparatív előnyöknek egyfajta túlfetisizálása az egyik legfőbb gyorsítója a környezetpusztításnak. A bioregionális modell nem a „vissza a természethez” típusú elképzelés, hanem olyan gazdaságfilozófia, amelyben a gazdasági szereplők helyi erőforrásokra és helyi szükségletek kielégítésére koncentrálnak, egy nem hierarchizált társadalomban. A régiókra épülő társadalomban sokféle értéket elfogadó multikulturális közösségek épülhetnek vagy alakulhatnak ki, amelyben a társadalom tagjai kölcsönösen egymásra vannak utalva. Ezzel egyértelműen szemben áll az a modell, amelyet a mai nagy és közepes vállalatok, multinacionális cégek közép- és felsővezetői képviselnek megkérdőjelezhetetlen igazságként elfogadva, hogy feladatuk a részvények értékének mindenáron történő növelése. A liberalizmus szellemi atyjának tekintett Milton Friedman e tekintetben odáig megy, hogy azt mondja, hogy az a vállalatvezető, aki jótékonykodik (pl. többet költ környezetvédelemre, mint amit a jogszabályok előírnak), az a részvényeseket lopja meg.

Míg a bioregionális modell (Richard Welford: *Hijacking environmentalism* 1992) tagadja a globalizációt, és nem áldásként, hanem hátrányként éli meg, addig a liberális a piaci működés kvázi mindenhatóságában hisz, és lehetőség szerint az állami vagy bármiféle közösségi beavatkozás nélküli gazdaságot szeretne. A gazdaság elmúlt száz éves fejlődése azt mutatja, hogy a gazdaság hatékonyan képes működni, amennyiben állami és egyéb szabályozók nem korlátozzák. Az is bebizonyosodott ugyanakkor, hogy a piac nem képes olyan problémákat szabályozni, mint pl. a szegénység, a társadalmi egyenlőtlenségek. A piac feloldhatatlan ellentmondást hoz létre amiatt is, hogy a munkaerőt mint termelési tényezőt minimalizálni igyekszik, miközben a társadalom számára a foglalkoztatás maximálása jelenik meg mint érték.

A liberális közgazdaságtan és a társadalmi közvélekedés szerint az „államtalanítás” növeli a személyes szabadságot, és hatékonyabbá teszi a gazdaságot. Ez a vélekedés azonban meglehetősen egyoldalú. Amint az alábbi ábra mutatja, az állami beavatkozás növekedésével a polgári demokráciákban a tágan értelmezett társadalmi jólét (lét- és vagyonbiztonságot is beleértve) és a környezeti minőség javulásának feltételei kedvezőbbek, míg az egyéni és vállalkozási szabadság (az állami beavatkozás visszaszorítása) gyorsítja a gazdasági fejlődést, de nagyobb társadalmi feszültségekhez, kisebb létbiztonsághoz és rosszabb környezetminőséghez vezet.

A kiegyensúlyozott helyzet igen ritkán jön létre, miután a politikában a választási ciklusok miatt a rövid távú szemlélet a meghatározó, és rövid időhorizonton a gazdasági és a környezeti fejlesztési célok konfliktusa a jellemző.

A gazdasági és a környezeti fejlesztési lehetőségek közötti választás azért is nagyon nehéz, mert a társadalom nagyon megosztott a tekintetben, hogy mit tekintene elfogadható döntési kimenetnek, jó kompromisszumnak. Ezeket az ellentéteket jól mutatják az autópálya-építések körül kibontakozó hazai társadalmi viták. Az elmaradott régiók a gazdasági felemelkedésüket az autópálya-építéstől remélik, hiszen a könnyebb megközelíthetőség növeli a gazdasági fejlesztési lehetőségeket. Sokan azért támogatják az autópálya-építést, mert ettől várják a turizmus gyorsabb növekedését és ezen keresztül anyagi jólétük gyarapodását. Eközben elfeledkeznek arról az ellentmondásról, hogy az autópálya és a kapcsolódó infrastruktúra megépítésével esetleg éppen lakókörzetük turisztikai vonzerejét, az érintetlen természet báját veszítik el, tehát egyáltalán nem biztos, hogy számukra is kedvezőek lesznek az általuk egyébként támogatott változások.

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos döntéseket mindig nagy tömegek kritizálják, jó és

közgazdasági értelemben hatékony döntésekre alig van esély. Az önkormányzatoknak mindenekelőtt meg kell barátkozniuk ezzel a gondolattal, és nem szabad a rövid távú választási érdekek által vezérelve feláldozni a közösség hosszú távú érdekeit.

Sajnos, az érdeksérelmet okozó helyzetekben a többségi szavazás sem feltétlenül jó megoldás. Ha például népszavazást kezdeményeznek olyan kérdésekben, hogy építsünk-e a falu határában hulladéklerakót, vagy sem, nagyon demokratikus megoldásnak tűnhet, de valójában csak látszatdemokrácia és veszélyes játék a tűzzel. Nyilvánvaló ugyanis, hogy senki sem akarja, hogy a falu határában hulladéklerakó legyen, bár mindenki tudja, hogy valahova rakni kell a szemetet. Nyilván azt kellene inkább megkérdezni a falu lakóitól, hogy a falu határában hol építsenek hulladéklerakót, és be kellene mutatni a lakosságnak, hogy a választásuktól függően mennyibe kerülne a hulladéklerakás, esetleg -égetés vagy -újrahasznosítás, és milyen kellemetlenségeket, költségeket kellene elviselniük az egyes döntési alternatívákkal kapcsolatban. A várakozásokkal ellentétben, a képviseleti demokrácia az ilyen esetekben esetleg jobban működhet, mint a közvetlen demokrácia. A képviseleti demokráciában ugyanis mód lehet arra, hogy szakértők meghallgatásával, több iterációban alakuljon ki a döntés, és esetleg a populista demagógia lelepleződjön. A közvetlen szavazásnál a feltett kérdés általában indukálja a választ, a vélemények ütköztetésének és a meggyőzésnek nagyon szűkre szabottak a lehetőségei.

Az önkormányzatok gyakran találkoznak olyan döntési problémákkal, amelyeknél a döntés szükségszerűen sérti a közösség egyes tagjainak érdekeit, míg a többség számára kétségkívül előnyökkel jár. Például a hulladéklerakót vagy a szennyvíztisztítót mindenki szeretné minél messzebb tudni a lakásától. Ez a jelenség az úgynevezett LULU (Locally Unvanted Land Use =helyileg nemkívánatos területhasználat) vagy NIMBY (Not In My Back Yard= ne az én kertem végébe) jelenség. A társadalom számára elismerten szükséges gazdasági tevékenységek (hulladéklerakók, nagy forgalmú összekötő utak, kőolajfinomítók stb.) elhelyezését az érintettek szeretnék maguktól minél távolabb tudni. Különösen igaz ez a nagyobb kockázattal járó vagy a nagyobb tudományos bizonytalansággal járó gazdasági tevékenységekre. Ez a jelenség akadályozza a regionális hulladékkezelők, az akkumulátorbontók, a radioaktív hulladéklerakók és a vegyi üzemek stb. telepítését. A LULU probléma elvileg az együttműködő problémamegoldás technikáival, az érdekalapú konfliktuskezeléssel feloldható. A LULU jelenség feloldásában a környezeti kockázatoknak a csökkentése és a kockázatoknak a társadalom tagjai közötti igazságosabb elosztása segíthet. A kockázatok igazságosabb elosztása mind gazdasági, mind környezeti értelemben érdekes helyzeteket eredményezhet. Gondoljuk meg például, hogy a szemét összegyűjtése mennyivel több kellemetlenséget okoz azoknak, akik a szemétszállítás fő útvonalai mentén laknak, mint azoknak, akik szerencsésebbek, és mellékutcában laknak. Az igazságosabb kockázatelosztás azt követelné meg ez esetben, hogy a szemetet mintegy feleslegesen is utaztatni kellene a mellékutcákban, annak érdekében, hogy az ott lakó „szerencsések" is érzékeljék a szemétszállításból származó környezeti terheket. Természetesen nemcsak ez lehet a probléma megoldása. Megoldásként elképzelhető az is, hogy akik a szemétszállítási útvonal mellett laknak, nem fizetnek szemétdíjat, míg azok, akiket a szemétszállítás kedvezőtlen hatásai a legkevésbé érintenek, többet fizetnek stb.

A kockázatok igazságosabb megosztását viszont mindenképpen meg kell oldani, különben a potyautasság jelensége súlyos társadalmi konfliktusokhoz vezet. Nyilván könnyű annak egy nagy forgalmú közlekedési csomópont létrehozása mellett állást foglalni, aki élvezi a csomópont létesítéséből származó előnyöket, de megfelelő távolságra, a zöldövezetben lakik, illetve dolgozik. Miután minden gazdasági tevékenységnek vannak nemcsak kedvező, de kedvezőtlen hatásai is, ezek a konfliktusok nem oldhatóak fel másképpen, csak úgy, hogy nem engedjük meg, hogy egyes társadalmi csoportok csak a tevékenység hasznát, míg mások „csak" a hátrányait „élvezzék".

Magyarországi fejlődési sajátosságok

A környezetvédelem nemzetközi és hazai történetét vizsgálva valószínűleg helytálló az a következtetés, hogy a magyar társadalom nagy valószínűséggel kihagy néhány olyan fejlődési lépcsőt, amit Nyugat-Európa végigjárt. Nyugaton a gazdaság gyorsan növekvő, környezeti szempontból nem hatékony fejlődési fázisában a környezeti érdekeket, értékeket még nem becsülték, és ennek következtében elpusztították a környezetet. A 70-es évek elején a környezetpusztítás mértéke sokkszerűen hatott a nyugat-európai társadalmakra, és megerősítette a környezeti mozgalmakat, és társadalmi támogatást indukált a környezetvédelemnek. Miután Magyarországon a gazdaság gyenge teljesítménye miatt nem volt olyan mértékű környezeti pusztítás, mint amit Nyugaton tapasztaltak, a hazai társadalomban sem jött létre a környezet védelme iránt olyan mértékű elkötelezettség, mint ami Nyugat-Európában legalábbis a 80-as évek vége felé még jellemző volt.

A környezeti tudat kialakulásának egy fontos eleme, az adott környezeti állapot kiváltotta nagyfokú elégedetlenség, szinte kimaradt a hazai fejlődésből. A magyar gazdaság gyorsabb növekedési szakasza a környezeti szempontból hatékonyabb technológiák elterjedésének időszakára esik, így érthető, hogy a globális gazdaság hatékonyságába vetett hit a társadalom tagjainak a nagy részénél a neoliberális, az állami beavatkozást tagadó gazdaságfilozófia iránti fogékonyságot táplálja.

A környezetvédelem állami szabályozása a direkt eszközökkel kezdődött[1]. Az úgynevezett „command and control" típusú szabályozás, a normák állításával és a normák betartásának a kikényszerítésével, ma is az alapja a környezeti szabályozásnak. A környe-

zeti szabályozás második generációja az úgynevezett indirekt szabályozás, ami a környezetvédelem költségeinek a csökkentését célozta, a gazdasági eszközök alkalmazásának a térhódításával.

Magyarországon e második generációs eszközök térnyerésének vagyunk tanúi napjainkban. A környezetvédelmi adók egyik típusának, a termékdíjaknak a bevezetése már megtörtént, a másik adótípus, a környezetterhelési díjak bevezetésére a törvényjavaslat elkészült, és bár a törvényjavaslatot a vállalkozói és a zöld oldal is vitatja, a viták ellenére néhány éven belül a környezetterhelési díjak biztosan bevezetésre kerülnek.

Gyakori, de szakmai szempontból megalapozatlan a direkt és az indirekt szabályozás szembeállítása. A gazdasági eszközök alkalmazása esetén is megmarad a direkt eszközök szerepe. A határértékek túllépését időnként büntetéssel kell megtorolni, és a normák betartását a jog eszközeivel is támogatni kell. A gazdasági szabályozás tehát nem teszi feleslegessé a normák állítását vagy a kikényszerítés eszközeinek széles körű alkalmazását.

A direkt és az indirekt eszközökkel kapcsolatban a legfőbb probléma, hogy a szabályozó hatóság (állam, önkormányzatok) és a szabályozottak (vállalkozók, lakosság) szembenállását váltja ki, aminek a környezetminőség lesz a vesztese. A szigorú szabályozás nem a betartásra, hanem az előírások kijátszására, a "potyautasságra" ösztönöz.

Az együttműködés, illetve az érdekeltek támogatását élvező környezeti szabályozás mind a környezeti, mind a vállalkozási hasznokat maximálja. Mindkét fél számára jelentős rugalmasságot és mozgásteret biztosít. Abból a felismerésből kiindulva, hogy a környezetvédelem nem nulla összegű játszma, az érdekeltek nem egymás „legyőzését” (gyakran értsd becsapását), hanem a hasznok maximálását megcélozva jelentős lépéseket tehetnek a fenntartható fejlődés irányába.

A kormányzat, akárcsak a vállalkozások, egyértelműen érdekelt az önkéntes megállapodások terjedésében. Ennek az új szabályozási filozófiának egyik alappillére a fogyasztói tájékoztatás, a vállalati image széles körű megismertetése. Az állam feladata tehát ebben a rendszerben sem kisebb, mint a direkt szabályozás esetén, csak másfajta. A fogyasztóknak a vállalatok környezeti teljesítményéről, a termékek környezeti és egészségügyi előnyeiről-hátrányairól való tájékoztatása, az információk megbízhatóságának szavatolása az állam feladata. Ahhoz, hogy az állam ezeket a feladatokat ellássa, az ez irányú kutatások támogatását és a kutatási eredményekből származó ajánlások intézményesítését is fel kell vállalnia.

Az elmúlt évtized környezeti szabályozásában az egyik váltást az együttműködő problémamegoldás, az önkéntes vállalások irányába való elmozdulás jelentette. Nem kisebb jelentőségű és az előbbivel szorosan összefügg az innováció szerepének megerősödése, a megelőző szemlélet térnyerése a környezetvédelemben. A megelőző környezetvédelem gyakorlati megvalósulását általában a tisztább termelés elvéhez köthetjük. A következőkben a közgazdasági elméletet a tisztább termelés esetére is kiterjesztjük.

Az Európai Közösség környezetszabályozási gyakorlatában az utóbbi időben jelentősen felértékelődnek az olyan megoldások, amelyek az önszabályozást, illetve az önkéntes megállapodásokat helyezik előtérbe. Ennek egyik bizonyítéka a teljes körű környezeti menedzsmentre vonatkozó ISO 14 001 szabvány szerinti tanúsítások gyors terjedése. A környezettudatos társadalom igényeire építő önkéntességen alapuló környezetvédelem az EU fejlettebb régióiban is csak most érte el kisgyermekkorát, hazánkban pedig most van születőben. Az önkéntes környezeti teljesítményjavításnál a vállalat saját érdekeit szem előtt tartva korlátozza szennyezését. Az önkéntes megállapodásokon alapuló környezeti szabályozásban az intézményrendszer szélesebb értelmű fejlettségének meghatározó a szerepe. Egyrészt mert az intézményrendszer (a vállalat goodwillje, a megrendelők és fogyasztók elvárásai, a társadalmi nyomás, a kormányzati szabályozás stb.) ébreszti rá a vállalatot, hogy belássa: megéri környezetbarát módon gazdálkodni. A környezetterhelés csökkenéséért vagy elmaradásáért a vásárlók gazdasági eredményekben is megjelenő módon, kitüntető figyelmükkel, vásárlásaikkal jutalmazzák a vállalatot.

Az önkéntes megállapodások hazai terjedésének egyik fékje a politikai intézményrendszer fejletlensége. A magyar társadalom megkérdőjelezi mind a közigazgatás szakmai felkészültségét, szakszerűségét, mind etikai állapotát. Az önkormányzati törvény számos jogosítványt biztosít a helyi önkormányzatoknak környezetvédelmi kérdésekben, amelyek gyakorlásához sem a humán, sem a tárgyi feltételek nem biztosítottak. Az önkormányzati jogosítványok gyakorlása sokszor helyi érdekkonfliktusokat okoz. Az önkormányzatok költségvetésébe beépültek a környezetvédelmi bevételek, vagyis a környezet terhére növelhetik eloszthatóforrásaikat, és előfordul, hogy a környezetvédelmi törvény rendelkezéseinek a végrehajtása is az önkormányzat gazdasági érdekeit sérti. Például a veszélyes hulladékoknak a lakosságtól való elkülönített gyűjtése esetén az önkormányzat hulladékkezelési költségei tetemesen megnövekednének. A helyi és regionális szakértelem és döntési hatáskörök harmonizálása fontos előfeltétele annak, hogy hazánkban is érvényesüljön a környezetvédelmi szabályozásban az EU szubszidiaritás elve.

A környezetvédelem elmúlt harmincéves története érzékelhetően tükrözi azt az ellentmondást, hogy az emberiség felismerte ugyan, hogy csökkentenie kell a meg nem újuló erőforrások felhasználását és a káros maradékoknak a környezetbe való kijuttatását annak érdekében, hogy a gazdaságot fenntarthatóvá tegye, de nem hajlandó feláldozni kényelmes életmódját. Ennek következtében a környezeti minőség és a fenntarthatóság mint célok csak akkor érhetőek el, ha az elérés költségei alacsonyak, és ha csak kevéssé zavarják a megszokott életminőséget.

[1] *Bándi Gyula–Bencze László–Elek Andrea 1998, 99–125.*